

Coğrafî İsimlerin Ehemmiyeti

Yazan
Hüseyi Namık

Coğrafî isimlerin filoloklar ve bilhasa tarihçiler nazarında tarihi tenvir edebilecek vasıtalarından telakki edilmesi uzun zamandanberi kabul edilmiş bir usul değildir. Bu cihet bilhasa Bodapeşte darülfununu Slav dilleri müderrisi (Melich Jönos) un Macaristandaki mevki isimlerini tetkik ederek pek mühim tarihî hakikatlar çıkardığındanberi ehemmiyetle nazarı dikkate alınmağa başlanmıştır.

Mevki isimlerinin tetkikinden çok mühim tarihî hakikatlar çıktığı anlaşılnca, tarihin coğrafyaya ve coğrafyanın tarihe olon bağıllığı daha ziyade artmıştır. Bu noktayı iki cihetten tetkik edebiliriz;

1 — Coğrafyadan tarihe,

2 — Tarihten coğrafyaya geçerek ilmî neticelere vasıl olunabilir. Coğrafyadan tarihe, coğrafî isimleri Filoloji ve tarih bakımından tetkik ederek geçilebilir. Tarihten coğrafyaya da tarihî malumatın takviyesini, coğrafyadan alarak yapılır. Mesela; Oğuz türkleri Anadoluya kadar yaptıkları muhaceretler esnasında her nereye gitmişler ise orada yer ismi olarak kendilerinin adını bırakmışlardır. Binaenaleyh yirmi dört Oğuz boyunun bu adları bugün Anadolu da tesbit olunursa, Oğuz muhaceret tarihi tenevvür edebilir.

Mamafi her şeyden evvel Türklerde, yerlere ad verme usullerini araştırarak, ortaya koymak ve ondan sonra ikinci adım mahiyetinde olan diğer tetkik yollarına sapmamız zaruridir. Maatteessüf henüz Anadolumuzun coğrafî isimleri hakkında

esash bir tetkik yapılamamıştır. Anadolu'daki coğrafi isimleri umumî bir şekilde Sir William Mitchell Ramsey'in (The Intermixture of races in Asia Minor) adlı tetkikinde (1915-1916) 359 uncu sahifeden 422 inci sahifeye kadar olan kısımda tetkike çalışmış isede, bu tetkikten ilmî ve mühim bir netice elde edememiştir.

Daha sonra Fekete Lojos adlı genç bir macar alimi de fiillerden çıkan yer isimleri hakkında şayanı dikkat bir tetkik neşretmiştir. Bunların haricinde ansiklopedilerde ve daha diğer latin menbalarında ve bilhassa eski Yunan eserlerindeki malumat, bugün eskimiş ve yeni birçok tetkikler karşısında ancak bir tetkik değil bir vesika mahiyetinde kalmıştır.

Coğrafi isimlerin tetkikinden ne gibi neticeler çıkabileceğini ve bu neticelerin türk tarihine tatbikini, bu yazımızda göstermeğe çalışacağız. Bu yeni tetkik usulini ilk defa ortaya atan, Müllenhoff dan sonra tetkikler o kadar çoğalmıştırki; bunları bu kısa yazıda tanıtmaya dahi imkân yoktur. Bu tetkiklerin yalnız bizim umumî tarihimize ait olanlarını göstermeğe çalışarak Anadolu'daki coğrafi isimler hakkında da başka bir yazıda izahat vereceğim.

Malumdurki; Macaristanın merkezi hükümeti olan Buda-peşte şehrinin ismi, iki isimdir. Buda ismi Attila'nın kardaşı Buda veya Bleda'nın isminden alınmış olduğunu bütün ilim alemi kabul ve izah etmektedir. Bleda daha doğrusu Buda, Tuna sahilinde bir şehir yaptırdıktan sonra bu şehre kendi ismini vermişti. (Peşte ise Slav lisanından alınmadır. sıcak manasına gelir).

Yukarda her şeyden evvel türklerde at koyma usullerini tetkik ederek ortaya koymanın elzemiyetini söylemiştim. Bunun ehemmiyetini aşadaki satırlarda göstermeğe çalışacağım.

Türklerde, yerlere isim verme usullerinden birisi de Ak ve kara gibi renk isimlerine; Hisar, Kale, Şehir ve saire gibi adları ilâve etmeleridir. Akhisar, Akçaşehir, Karahisar isimlerini bildiğimiz gibi Akkerman şehir adını da biliriz.

(Kerman Türkçede kale manasına gelir. Bakınız : Radloff cilt 11, S. 1107) Bizans müverrihlerinden Konstantinos Porphyrogennitos) meşhur eserinde Peçenek'lerin cenubî Rusyada bir kaleleri olduğunu ve bunu beyaz kale tesmiye ettiklerini çünkü beyaz taştan yapılmış olduğunu kaydetmektedir. Yine aynı müverrih Hazer Türklerinin de Sarkel adlı bir şehri olduğunu zikreder. Biliyoruzki; Sar Bulgar Türkçesinde ve bugünkü Çuvaşça da beyaz manasına gelir. Kel de eski Türk lugatlarında dahi mezkûr olduğu vecihle kale manasına gelir. Aynı yer ismine Ruslar Türkçeden tercüme ederek Bla Veza demişlerdir. İşte bu tarzı tesmiye bütün Türk cemaatlerinde mevcutturki; bu şehirlere bilâhara gelen kavimler ismi kendi dillerine tercüme ederek kullanmışlardır. Meselâ Macaristanda Fehérvor adlı meşhur bir vilayet vardır. Bu ismin Fehér kısmı Ak, Vor da kale manasınadır. Binaenaleyh Macar alimlerinin de tetkikleri vechile bu şehri evvelce Türkler kurmuşlar bilâhara Macarlar ellerinden aldıktan sonra şehrin adını tercüme ederek kullanmışlardır.

Aynı tarzı Belgrad ismindede vazıhan görebiliriz. Malumdurki; bu isim beyaz şehir, kale manasına gelir. O halde bu şehirde Türkler tarafından kurulmuş ve bu manada bir isim verilmişken Slavların eline geçince bu ismi almıştır. Bu hususta kıymetli tetkikatta bulunan Macar alimi Meléç aynen şu satırları yazmaktadır. Bu Belgrad bir Türk şehri idi. Bilâhara Slavların eline geçince ismidde aynen tercüme edilmiştir. bakınız: (tevattun devrinde Macaristan cilt 1 S. 1925)

Aslen Türk şehri olupta sonradan Slavların eline geçip tercümesi kullanılan daha başka şehirlerde vardır. Bu günkü Bulgaristanda Preslav havalisindeki şehir harabeleri eskiden Belgrad tesmiye olunurdu. Sırbistanda Avor Türklerinin, sonrada Bulgar türklerinin yeri olan bir şehire Beograd derler. Evvelce macarların bu isimde yani Akşehir manasına olan bir mevkilerinden bahsetmiştim. Bundan mada Erdel hükümdarı Gyula da merkezi hükûmetini bu isimle tesmiye etmişti.

İşte bu küçük bir tesmiye tarzından bizim için ne kadar mühim bir netice çıktığı aşikârdır. Binaenaleyh her şeyden evvel türkler de yerlere ad verme usullerini araştırmamız lâzımdır.

Mevki isimlerini tetkik ederek doğrudan doğruya tarihimizi tenvir edebilecek neticeler elde etmeğede, şu misali gösterelim: Biliyoruzki: Ural ırmağının bugünkü ismini Pugaçev isyanından sonra ikinci Katarin vermiştir. Bu ırmağın ismi daha eskiden Yoyik tesmiye olunurdu ki bugün dahi Türkler arasında kullanılır. Bu isim türkçedir. ve yaymak filinden çıkar. (bakınız: Budapeşte; tevattun devrinde macarların teşekkülü Németh 112 S. 1930)

Bu türkçe isim Daik şeklinde ikinci asırda yaşayan Ptolemoios yani Batlimyosda da geçmektedir. Binaenaleyh Türklerin milâddan itibaren Ural ırmağı havalisinde oturmuş olduğunu vazıhan anlayabiliriz. Bu kısa tetkik tarzını başka bir yazımda Anadolu mevki isimleri üzerinde göstermeğe çalışarak bu isimlerden ne gibi mühim hakikatlar ortaya konacağını göstereceğim.
